
НАЗАРЕНКО Г.А.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
проректор з науково-методичної
роботи, Черкаський обласний
інститут післядипломної освіти
педагогічних працівників,
м. Черкаси

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ДЕМОКРАТИЗМУ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

У статті висвітлено особливості застосування аксеологічного підходу у процесі формування системи цінностей демократії як основи особистості-суб'єкта суспільно-владних відносин, її ідеалів, внутрішніх настанов, ціннісних ставлень та поведінкових проявів.

Ключові слова: демократія, народовладдя, система цінностей, функції, фактори.

В статье освещаются особенности использования аксеологического подхода в процессе формирования системы ценностей демократии как основы личности-субъекта общественно-властных отношений, её идеалов, внутренних установок, ценностных отношений и поведенческих проявлений.

Ключевые слова: демократия, народовластие, система ценностей, функции, факторы.

The article highlights the features of the use of axiological approach in the formation of the value system of democracy as the basis of personality, subject-social and power relations, its ideals, internal installations, valuable relations and behavioral manifestations.

Key words: democracy, values, functions, factors.

Постановка проблеми. Об'єктивні процеси всесвітньої глобалізації, що характеризуються упродовженням нових комунікаційних технологій, прискоренням міжнаціонального руху капіталу, товарів і послуг, посиленням міжнаціональних зв'язків, які забезпечують швидкий обмін ідеями, ідеалами, зразками поведінки, – здійснюють одночасно позитивний і негативний вплив на суспільно-політичне життя України.

З одного боку, утвердження філософії людиноцентризму, гуманізація відносин на всіх рівнях активізують упродовження стандартів демократичного суспільства та формування людини з новим світоглядом, що базується на гармонійній взаємодії з довкіллям та іншими людьми. З іншого боку – тотальна влада корпоративного капіталу в економічній, соціальній, політичній і духовній сферах суспільного життя призвела до втрати ціннісних орієнтирів певною частиною громадян нашої країни, і особливо – молоддю. Отже, в умовах трансформації всіх сфер життєдіяльності людини проблема цінностей і ціннісних орієнтацій зростаючої особистості набуває особливої значущості, адже від характеру ціннісно-світоглядного ставлення молоді до світу багато в чому буде залежати майбутнє нашої держави, українського суспільства та його культури.

З огляду на активізацію демократичних перетворень в Україні, що характеризується упродовженням у сферу суспільно-владних відносин демократичних цінностей, орієнтацій і норм поведінки, потребує теоретичного вивчення і практичного вирішення проблема виховання культури демократизму кожного громадянина України, старшокласників – у тому числі.

Базовим компонентом культури демократизму особистості як суб'єкта суспільно-владних відносин є *система цінностей* демократії як народовладдя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою пошуку нових ціннісних пріоритетів звернемось до аксіології – вчення про цінності, філософської теорії загальноусвідомлених принципів, які визначають спрямованість людської діяльності, мотивацію людських вчинків [3, С.19-21].

Класична теорія аналізує основні аксіологічні *категорії* (цінність; ставлення до цінностей; ціннісне ставлення; оцінка; суб'єкт оцінки; об'єкт оцінки; засоби реалізації цінності) та *поняття* (істина, норма, мета, смисл, користь, благо, ідеал, потреби, інтереси, ієрархія цінностей, типологія цінностей) [10, С. 47-58].

Застосування аксеологічного підходу сприятиме усвідомленню старшокласниками цінності людського життя в умовах упродовження демократії як народовладдя, допоможе осмислити,

як особистість повинна жити, будувати свою долю, як оцінювати себе і своє існування, до якої мети прагнути, якщо вона позиціонує себе як суб'єкта суспільно-владних відносин.

Слід зазначити, що сутність окремих демократичних цінностей розглядалась в конкретно-історичному аспекті протягом багатьох століть – у класичних працях давньогрецьких філософів Сократа, Платона, Перікла, Аристотеля і Демокріта, у результатах наукового пошуку видатних мислителів минулого Г. Гегеля, Р. Декарта, Канта, Дж. Локка, Ф. Ніцше, Г. Ріккєрта, Г. Сковороди, П. Юркевича та ін., у наукових роботах сучасних західних (Р. Арон, К. Ясперс, Ю. Хабермас, К. Поппер та ін.) і вітчизняних (В. Андрущенко, В. Бебик, М. Головатий, С. Рябов, О. Сухомлинська та ін.) теоретиків.

Однак і досі існує потреба у виокремленні цілісної системи цінностей демократії як народовладдя, що може служити концептуальною основою для виховання у старшокласників культури демократизму в умовах демократичної трансформації суспільно-політичного життя в Україні.

Метою статті є розгляд у межах аксіологічного підходу не лише соціальних пріоритетів людського життя в умовах демократії, а й ціннісної основи особистості як суб'єкта суспільно-владних відносин, її ідеалів, внутрішніх настанов, ціннісних ставлень та поведінкових проявів.

Виклад основного матеріалу. Коротко окреслимо те суттєве, що безпосередньо має спрямувати нас до розуміння специфіки системи цінностей демократії як народовладдя.

Передусім, зазначимо, що виокремлення системи цінностей демократії відбувалось з урахуванням ідей сучасних дослідників [3], [4], [7], [10],

[11] про те, що в соціокультурному контексті цінності особистості лежать в основі її світогляду як ціннісне ставлення до картини світу, а з точки зору психології, цінності та ціннісні орієнтації визначають мотиви й установки особистості, механізми саморегуляції її поведінки та визначають структуру її діяльності в умовах демократизації суспільно-політичного життя в Україні.

Корисними для нашого дослідження виявились ідеї, висвітлені у дослідженні М. Савостьянової: цінності завжди існують у комплексі; одні цінності закономірно пов'язані з іншими; людина не просто оцінює ті чи інші речі й події, а співвідносить їх з тими цінностями, які вже існують у структурі свідомості особистості, соціуму, окремих соціальних груп; логіка оцінок залежить від ціннісної орієнтації; поводження людини й будь-якої людиномірної системи більшою мірою зумовлене характером і ієрархією її потреб, ніж зовнішнім впливом, однак потреби залежать від цінностей [10, С. 47-58].

Інтерпретація результатів дослідження, здійсненого Л. Морозовою, в аспекті аналізованої нами проблеми дає підстави стверджувати, що природа цінностей демократії є суб'єктно-об'єктною: ціннісний тип світорозуміння, світосприймання визначається суспільним способом буття людини в умовах становлення демократії, існуванням суспільних потреб, які спонукають її до діяльності. Вчений зауважує, що інтеріоризовані особистістю цінності демократії є проміжною ланкою, що пов'язує поведінку людини з соціальними інститутами, з його ідеалами і вимогами [7, С. 54-59].

Аналогічної думки дотримується і Н. Буруковська, яка наголошує, що система цінностей конкретного

суб'єкта обумовлена розвитком загальноісторичної практики, є найвищим ідеальним рівнем соціальної регуляції, який становить нормативний аспект свідомості. Становлення і розвиток системи цінностей особистості-суб'єкта за своєю природою є контекстуальним, оскільки ці процеси, на думку дослідниці, зумовлені взаємодією об'єктивного та суб'єктивного факторів [3, С.19-21].

У продовження цього Л. Панченко наполягає на тому, що кожний з типів соціокультурного середовища формує відповідний тип ціннісних орієнтацій. Людина, за переконаннями дослідниці, є продуктом взаємодії об'єктивних і суб'єктивних детермінант, отже здійснення нею певної діяльності можливе при взаємодії якостей *об'єкта* діяльності (у контексті нашого дослідження це – демократичне суспільно-політичне середовище) і якостей особистості як *суб'єкта* суспільно-владних відносин. Ціннісні орієнтації особистості, що мають у своїй основі цінності демократії як народовладдя, є продуктом такої взаємодії, взаємозв'язку і взаємозумовленості об'єктивних і суб'єктивних детермінант [8, С.33-37].

У зв'язку з цим принциповим для нашого дослідження є розуміння того, що демократичне суспільно-політичне середовище формує лише загальні контури системи цінностей і ціннісних орієнтацій, їх стандартні зразки. Отже, існує необхідність сприяння орієнтуванню зростаючої особистості в умовах упровадження демократії в усі сфери життя суспільства, осмисленню нею опосередкованості цими умовами власної життєдіяльності як суб'єкта суспільно-владних відносин.

Крім розглянутого, вкажемо також ще на деякі погляди стосовно окремих аспектів досліджуваної нами пробле-

ми, принципово важливі для розкриття змісту системи цінностей демократії як народовладдя. Це, передусім, твердження П. Сліпця про три форми існування цінностей, які переходять одна в одну: 1) ідеї та ідеали (вироблені суспільною свідомістю і наявні в ній у вигляді узагальнених уявлень про досконалість усіх сфер суспільного життя); 2) мотиваційні структури особистості («моделі належного»), які спонукають до предметного втілення суспільно-ціннісних ідеалів у практичній діяльності; 3) предметне втілення цих ідеалів на рівні суспільно-політичної практики [11, С. 75-92].

Неможливо оминати увагою і результати наукового пошуку Ю. Криворучка, який, вирішуючи питання ціннісних орієнтирів молоді на основі сучасних підходів до регулятивів людської діяльності, серед яких суттєве значення належить смислам, виявив *ціннісний профіль активної особи*: 1) особистісний смисл; 2) смислова настанова; 3) мотив; 4) смислова диспозиція; 5) смисловий конструкт; 6) особистісна цінність. Вчений зауважує, що зростаюча особистість у процесі свого становлення буквально “занурена” у багатоманіття різнотипних смислових структур і при цьому кожний смисл сам по собі є унікальним, оскільки за ним стоїть неповторність кожної конкретної ситуації. Водночас дослідник наголошує на необхідності виокремлення таких смислів, які б відповідали типовим, повторюваним ситуаціям та загальній ситуації “присутності людини у світі”. Саме такі смисли, наголошує Ю. Криворучко, постають як цінності. У цьому контексті, на думку вченого, важливими є й історична тяглість людських норм життя, і установлені форми самоврядування громад, і набуті у суспільстві форми демократичного врегулювання відносин,

а також норми розв'язання проблем соціальної взаємодії та прийнятті суспільством і кожною окремою особистістю настанови на пошанування гідності людини [4].

Узагальнюючи зазначене вище, сформулюємо вихідні позиції для розуміння специфіки системи цінностей демократії як народовладдя у загальному контексті культури демократизму особистості як суб'єкта суспільно-владних відносин:

- зміст системи цінностей демократії визначається конкретно-історичними ознаками народовладдя;
- цінності демократії як народовладдя лежать в основі демократичної свідомості суспільства і конкретної особи;
- природа цінностей демократії як народовладдя є суб'єктно-об'єктною і проявляється у взаємодії всіх суб'єктів суспільно-владних відносин;
- цінності демократії як народовладдя проявляються на когнітивному, мотиваційному і поведінковому рівнях;
- становлення цінностей демократії як народовладдя в умовах демократичного середовища може відбуватись стихійно, але потребує і педагогічного сприяння цьому процесу.

У ході нашого дослідження, у системі цінностей демократії, які є основою культури демократизму особистості-суб'єкта, виокремлено *термінальні, інструментальні та особистісні* цінності.

Термінальні цінності узагальнено описують ідеальний стан буття людини-громадянина й демократичного суспільства, виражають найважливіші ідеали і сенси життя, є найбільш бажаними та емоційно привабливими [1, С.15]. Отже, це – цілі, ідеали, ідеї,

сенси життя в умовах демократичного суспільства.

Термінальними цінностями демократії як народовладдя є, передусім, *людина-громадянин і громадянське суспільство* як спільнота самоцінних особистостей-суб'єктів, в умовах якого реалізуються інші цінності-цілі: *свобода, рівність, справедливість і добробут*.

Кожній із названих термінальних цінностей відповідає певна група *інструментальних цінностей*, у яких відображуються схвалювані у демократичному суспільстві *засоби* досягнення мети.

Термінальні й інструментальні цінності демократії, усвідомлені і прийняті людиною-громадянином, є джерелом *оперативних цінностей* (здатності та якості), які проявляються у реальній поведінці особистості як суб'єкта суспільно-владних відносин. Оперативні цінності є проявом ціннісного ставлення особистості до себе як суб'єкта суспільно-владних відносин, до демократично обраної влади та до інших громадян, забезпечують відповідний рівень демократичної самосвідомості, виступають значущими орієнтирами діяльності, регулятором поведінки у демократичному середовищі.

Конкретизуємо ці положення. Так, реалізація термінальної цінності "громадянин" стає можливою за умови забезпечення таких інструментальних цінностей, як суверенність, суб'єктність, саморегуляція і саморозвиток особи у демократичному суспільстві. На особистісному рівні названі цінності відображаються у таких оперативних цінностях: громадянська, національна і власна гідність особистості; спроможність визначити своє місце і роль у житті суспільства; готовність до самоствердження, самореалізації та саморозвитку як суб'єкта

суспільно-владних відносин; здатність проявляти активність, самостійність та відповідальність у справах місцевої громади і держави.

Термінальна цінність “громадянське суспільство” вимагає реалізації наступних інструментальних цінностей: конституціоналізм (як принцип взаємодії з владою), довіра до демократично обраної влади, контроль за діяльністю влади, дотриманням нею своїх повноважень, прав і свобод громадян, самоорганізація, самоврядування, суспільна ініціатива та взаємодія, солідарність (у вирішенні проблем без участі влади), вільні засоби масової інформації. Названі базові цінності відображаються в оперативних цінностях: готовність до взаємодії з владою відповідно до соціального статусу; активність, ініціативність; самостійність; спроможність взаємодіяти з інститутами громадянського суспільства; готовність прийти на допомогу; здатність критично сприймати інформацію, протистояти маніпуляціям.

Термінальна цінність “свобода” в умовах громадянського суспільства конкретизується інструментальними цінностями (свобода особи, свобода вибору, свобода слова, суспільний діалог, свобода совісті, політичні свободи) та проявляється на особистісному рівні у спроможності особистості-суб’єкта критично оцінювати суспільно-політичне життя країни; здатності висловлювати власну думку; готовності до діалогу; толерантності.

Відповідно, термінальна цінність “рівність” у демократичному суспільстві забезпечується реалізацією прав людини і громадянина, а на особистісному рівні потребує готовності суб’єкта захищати власні права і свободи, а також виконувати обов’язки. Реалізація цінності “справедливість”

передбачає дотримання інструментальних цінностей “верховенство закону” та “суспільний порядок”, а також оперативних цінностей “законотрусливість” та “відповідальність”. І, нарешті, цінність “добробут” як мета демократичного суспільства забезпечується інструментальними цінностями “приватна власність”, “вільне підприємництво”, “суспільно корисна праця” та вимагає наявності в особистій системі цінностей здатності до професійного самовизначення, готовності стати конкурентоспроможним фахівцем, спроможності до суспільно корисної праці.

Аналіз наукових праць Л. Лясо-ти [5], П. Сліпця [11], С. П’янзіна [9], Л. Морозової [7] та інших вчених дає змогу дійти висновку, що система цінностей демократії, відіграючи пріоритетну роль у становленні особистості як суб’єкта суспільно-владних відносин, виконує ряд функцій:

- світоглядну (формування світоглядних знань про демократію як народовладдя, місце і роль людини-громадянина, особливості взаємодії особистості-суб’єкта з органами державної влади та іншими суб’єктами суспільно-владних відносин);
- консолідаційну (сприяє об’єднанню всіх суб’єктів суспільно-політичного життя на базі цінностей демократії як народовладдя);
- пізнавально-ідентифікаційну (сприяння ідентифікації й самоідентифікації особистості як суб’єкта суспільно-владних відносин в умовах демократизації);
- мотиваційну (мотивування дій і вчинків, взаємодії з іншими суб’єктами суспільно-владних відносин у різних сферах суспільно-політичного життя);

- проєктивну (формування цілісної системи цілей життєдіяльності людини-громадянина в умовах становлення демократії та взаємодії з іншими суб'єктами суспільно-владних відносин);
- нормативно-регулятивну (регуляція взаємовідносин людини-громадянина з органами державної влади та іншими соціально-політичними інститутами у різних сферах суспільно-політичного життя);
- контрольно-оцінювальну (оцінювання результатів власної життєдіяльності та взаємодії з органами державної влади та іншими соціально-політичними інститутами на основі стандартів демократії як народовладдя).

Крім зазначеного, у дослідженнях названих вище вчених стверджується, що процес становлення системи цінностей носить *багатофакторний характер*. Серед найважливіших факторів назовемо такі:

- соціально-політичне середовище, яке трансформується на засадах утвердження демократичних цінностей (макросередовище);
- близьке оточення (мікросередовище);
- демократична освіта, виховання і самовиховання особистості;
- засоби масової інформації.

Вчений-педагог О. Вишневський цілком слушно зауважує, що цінності демократії становлять основу демократичного виховання молоді, що розпочинається вивченням змісту цих вартостей, їх інтеріоризацією у внутрішню структуру особистості і готовністю їх відстоювати. Виховати громадянина демократичної держави, на думку вченого, – означає ввести його в систему цінностей демократії [12,

С.97-98].

Інший вчений у галузі педагогіки – Н. Мойсеюк – рекомендує у вихованні демократичних цінностей використовувати методи усвідомлення цінностей демократії, методи організації діяльності та формування досвіду демократичної поведінки, методи стимулювання активності діяльності у демократичному середовищі та методи підтримки самовиховної діяльності учнів у їхньому становленні як суб'єктів суспільно-владних відносин [6, С.460-478].

Результати дослідно-експериментальної роботи, що здійснювалась під нашим керівництвом, засвідчили ефективність розробленого академіком НАПН України І. Бехом рефлексивного методу сприяння усвідомленню старшокласниками цінностей демократії як народовладдя, а також сутності та способів прояву основних якостей учнів як суб'єктів суспільно-владних відносин. Цей метод активізує рефлексивне мислення вихованців та спонукає їх до ґрунтовного усвідомлення власних мотивів, потреб, інтересів, прагнень, ідеалів, що сприяє більш ефективному особистісному саморозвитку учнів в умовах демократичного середовища [2].

Висновки. Отже, на основі аналізу наукових доробків сучасних вчених, що досліджують різні аспекти застосування аксіологічного підходу в процесі виховання та розвитку особистості у статті виокремлено систему цінностей демократії як народовладдя, що є основою культури демократизму старшокласників; визначені функції цих цінностей та фактори, що впливають на процес становлення особистості як суб'єкта суспільно-владних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання – К.: Либідь, 2003. – 280с.
2. Бех І. Д. Рефлексивно-експліцитний метод у вихованні особистості // Рідна школа. – 2012. – № 12. – С. 3-7
3. Буруковська Н. В. Становлення аксіологічного аспекту філософії освіти // Вісник "Філософія. Політологія". Випуск 31. – К., "Київський університет", 2000. – С.19-21.
4. Криворучко Ю. З. Ціннісний зміст і принципи структурування молодіжного руху в процесі демократичних перетворень в Україні: автореф. дис. ... к. філос. н. за спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2005 – 19с.
5. Лясота Л.І. Теоретичні основи вивчення і соціальні механізми формування системи політичних цінностей // Правова держава. – 2001. – №3. – С. 177-181.
6. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навч. посібн. – ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2003. – 615с.
7. Морозова Л. П. Цінності як основні категорії культури // Нова парадигма. Альманах наукових праць. – 2000. – Вип.16. – С. 54-59.
8. Панченко Л.М. Цінність як філософська інтенція буття людини // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис. – Київ, 2002. – №4(6). – С. 33-37.
9. П'янзін С.Д. Аксіологія буття: інваріант смислу та динаміка значень // Знак. Символ. Образ. Матеріали міжвузівського наук. семінару з проблем сучасної семіотики. Вип. 5. – Черкаси: ЧДУ, 2000. – С. 41- 45.
10. Савостьянова М. В. Антропологічні, аксіологічні та соціокультурні основи науки / М. В. Савостьянова // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – К.: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди, 2009. – Вип. 76. – С. 47-58
11. Сліпець П. П. Політичні цінності й ідеологія у форматі стратегії формування ефективної держави та суспільних відносин / П. П. Сліпець // Наука. Влада. Політика : зб. наук. пр. / редкол. : М. І. Михальченко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2008. – С. 75-92.
12. Теоретичні основи педагогіки.: курс лекцій: підруч. для студ. / за ред.. Вишневецького О. – Дрогобич: Фірма «Відродження», 2001, – 262с.